

ОТРОВИ, ОТРОВИТЕЛИ И ЖЕРТВИ В РОМАНА „ИВАН КОНДАРЕВ“ НА ЕМИЛИЯН СТАНЕВ

Татяна Ичевска
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

POISONS, POISONERS AND VICTIMS IN THE NOVEL “IVAN KONDAREV” BY EMILIYAN STANEV

Tatyana Ichevska
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The focus of this text is on the ways in which poison and the related motif of (self-)poisoning function in the novel. They are, above all, metaphors through which the sick Bulgarian world in the 1920s is conceptualized and, consequently, sickness emerges as a modus of existence of the individual born from it and/or forced to inhabit it.

Key words: Emilian Stanev, 1920s, poison, poisoning, ideology, politics, distorted thinking, shifting the measure

Сред най-високо честотно употребимите думи в романа „Иван Кондарев“ са „отрова“, „отровен“ и глаголят „отровя“, с различните им форми и/или производни. Това провокира любопитството ни да проверим кога и защо повествователят прибегва до тях и съответно в какви контексти ги вписва. С изключение на два случая, в които те са използвани с прякото си значение на отнемане на живот чрез дадена субстанция (първият е, когато Дуса, осъзнавайки, че Кондарев не я обича така, както тя би искала, го заплашва, че ще се отрови (II, 165), а вторият, когато Христатиев предлага вечеря на арестувания Кондарев, успокоявайки го, че в нея няма отрова – II, 545), не е трудно да се види, че в романа отровата и свързаният с нея мотив за (само)отравянето функционират като метафори, посредством които се осмисля боледуващият български свят през 20-те г. на XX век и съот-

ветно боледуването като модус на съществуване на индивида, роден от него и/ли принуден да го обитава.

Още в началото се налага да направим уговорката, че встрани от вниманието на настоящия текст остава както проблемът за начините, по които мотивът за отравянето функционира в останалите творби на Ем. Станев, така и въпросът за възможните диалогични пресичания на романа „Иван Кондарев“ с други произведения от българската литература, които също боравят с преките и/или метафоричните значения на лексемата „отрова“.¹

Като изходна точка на наблюденията си приемаме тезата на Парацелз, че „отровата е във всичко и няма нещо без отрова“, но когато човекът има необходимата мяра, „той не приема отрова“ (Парацелз 2021: 90, 108). Казано с други думи, свръхмерността е това, което разболява както света, така и героите в романа.

В своите дневникови записки Ем. Станев отбелязва, че за да се спаси от отровите, които поглъща, воден най-често от желанието си за познание, човек трябва да намери подходящото „противоядие“ (Станев 1983: 34). В случая авторът съзнателно прибегва до русизма „противоядие“, припомняйки старобългарската дума за отрова – „ѣдъ“. Но „яд“ означава също и душевно притеснение, злоба, гняв, злъч, язвителност, раздражение.² Именно тези значения на думата са се запазили в съвременния български език. И макар днес „отрова“ и „яд“ да не са синоними, на практика и двете са свързани с представата за разяждането, т.е. за онзи процес, при който човекът бива яден отвътре, разкъсван от болка. В романа „Иван Кондарев“ всички изброени по-горе смисли на думата „отрова“ непрекъснато се предполагат и взаимодопълват, нещо повече, те ни карат да си припомним и целия корпус от текстове (фолклорни и литературни), в които отровата е не само вещество, което се поглъща през устата, но и невещественото, вливащо се в сърцето и в ума чрез словото. В този ред на мисли трябва да добавим и още нещо – дори когато прилагателното „отровен“ не присъства пряко в текста на романа, неговият смислов потенциал се реализира посредством синонимите му – „зловонен“, „вреден“, „злобен“. Не би било излишно да припомним и факта, че дълго време в медицинските трудове под „отрова“ се разбират две неща – в тесния смисъл на думата отрова е равна на токсин, на опасно за организма вещество, а в широкия отрова е вся-

¹ Възможни ракурси към осмислянето на мотива за (само)отравянето в българската литература са засегнати в: Ичевска 2019: 483 – 495.

² Вж. Cyrillometodiana.

ко вредоносно начало (последното ни обяснява и раждането на т.нар. медицински метафори – например „чумната отрова“, за която говори Амброаз Паре).³

Романът настойчиво гради представата за болен, отровен свят, който трови своите рожби. Отравянето е видно, на първо място, в един подчертано физиологичен план, като следствие от липсата на каквато и да е хигиена и хигиенни навици. Градът е белязан от мръсотията, зловонието, епидемиите, които на свой ред водят до дефектирането на телата.⁴ От повечето къщи в бедняшката махала се носи натрапчивата миризма на „непрано и на лук“, а през лятото вонята от изхвърлените по улицата и в реката боклуци прави още по-нетърпима жегата и задухата (вж. например „Мътен порой влачеше към мегдана изхвърлената от къщите смет, вонята проникваше през отворения прозорец, къщата миришеше на кисело като старец“)⁵. Израснал в дъхаща на старост и гнилост къща, Кондарев отрано развива особена чувствителност към неприятната миризма, която идва от хората, улиците или от къщите (родният му дом е вмирисан на „кисела влага“ (II, 488); „Уличката тънеше в... тежък мирис на кална земя“; едва след дъжд градът е измит и със свежа миризма). По време на Първата световна война още повече се обостря обонянието му – на фронта Кондарев се чувства като в „долината на вонята“, ужасна воня ежечасно „трови“ въздуха, отвсякъде се носи смрад (I, 307, 308, 313). Чувствителен към мръсотията е и д-р Янакиев. В ежедневната си практика той се сблъсква с физическата нечистота – преглежда хиляди „нечисти тела“, оперира абсцеси, получени от немарливост и/ли от ходенето по „фелдшери и баби“. Мръсотия, старост и болест бележат и живота на Христатиев, макар той да разполага с достатъчно средства, за да поддържа добър стандарт. Въпреки че за дома на Христатиев се грижи слугиня, в него няма „никакъв ред“, входникът е тесен и замърсен, от стаята на старата му парализирана майка се носи тежка миризма, стените на стаите са мръсни, къщата е непроветрявана от години и пълна с мишки. За разлика от Кондарев, който се разкъсва от притеснение и злоба поради условията, в които е принудено да живее семейството му, Христатиев, шумно афиширащ високите си естетически критерии, по странен начин е примирен с вонята и мръсотията, които го заобикалят.

³ По-подробно за употребите на думата „отрова“ в медицинската литература вж. Бергер (без год.).

⁴ Проблемът за мръсотията в градчето е обговорен и от Димитрова 2004: ел. публ.

⁵ Всички цитати от романа са по: Станев 1967, т. 1 – 2.

В романа обаче нечистоплътността е показана не само като физическа, а и като морална характеристика на живота.

Като отровни са прочетени еснафският манталитет, простацината, липсата на възпитание и обноски. В „Дневника“ си Кондарев много точно назовава нещата, които отравят „на зелено“ неговата „цветна младост“ (бедността, мизерията, просташката среда, грубиянството, еснафското отрицание, с което баща му отхвърля всяко негово желание да учи, вечните побоища и скандали, пианските истории из „Калето“ – I, с. 302). Анализирайки живота си, след като убива кмета на Равни кът, Кондарев отново стига до вече познатата му диагноза – „Отровен е, отровен още от първата цветна младост. Отровиха го от юношеските години, отвратиха го от живота и го накараха да търси спасение в книгите“ (II, с. 343). По сходен начин е представено и съществуването на Кольо Рачиков – той не може да се примири, че съдбата го е осъдила да живее в „сива среда“, сред „плитки душици“, в „глупав град“, сред „затъпяващата атмосфера вкъщи“, изпълнена с постоянни скандали с баща му и безпаричие. Животът отрано показва и на Христатиев опаката си страна – парализата и умственото разстройство на майка му, „практичната“ и „мрачна“ философия на баща му, войната фатално деформират „душевното му развитие“.

Коментирайки нравите и действията на хората в градчето (респ. в цялата страна), Манол Джупунов прави обобщението, че сякаш „червей е влязъл в живота и го дълбае извътре“ (II, 515). И макар този червей да не убива, той разболява, разяжда човека. Едно от проявленията на това разболяване е силното усещане за самота – самотници сред свои в романа са Кондарев („Дневникът“ свидетелства за „пълната“ му самотност у дома), Кольо Рачиков (в душата му „засяда“ „чувството за самотност“), Александър Христатиев (от дете живее „твърде самотно и отчуждено“), Анастаси Сиров (почти непрекъснато е измъчван от самотността и отчуждеността си от всички), Корфонов (до самия си край не успява да се впише нито сред военните кръгове, нито сред комунистите). Като контекстови синоними в творбата функционират думите „самотен“ и „отровен“, това обяснява и многократното повтаряне на мотива за отровената младост.

Осъзнавайки „болестта“ си, герои като Кондарев, Рачиков, Христатиев, Сиров настойчиво започват да търсят противоотрова, в каквато за тях се превръщат книгите, и особено идеите на индивидуализма, възторжено проповядвани от общия им учител Георгиев. И точно тук отново стигаме до казаното от Парацелз – необходимостта от спазването на мярата. Върху намереното лекарство героите се нахвърлят ла-

комо, поглъщайки го докрай (Христакиев неслучайно назовава четенето си на книги „безразборно“)⁶. Ето защо за тях противоотровата се оказва всъщност отново отрова, за която трябва да се търси лек. Така например целият живот на Кондарев представлява движение от приемането на отрова към търсенето на противоотрова. От отровната си семейна среда той се спасява чрез книгите (просташката среда изисква „спасителен идеал“ – I, 304), чиято отрова осъзнава, заминавайки на фронта. Всичко, което е прочел до войната, е преценено като „отрова“, от която „още не се е пречистил“ (I, 47) – отречен е Метерлинк, декадентите, стихотворенията на Пенчо Славейков Кондарев характеризира като естетически бленувания, идеите и идеалите, с които израства (за вътрешното усъвършенстване, за вечната красота, за величието на духа, за справедливостта, за богатството на миналото, което трябва да се наследи, за доброто...), са преценени от него като „хождения по мукам“, „стари работи“, „глупава поезия“ (I, 46). На фронта героят осъзнава и несъстоятелността на Георгиевите бленувания за божествения град на красотата. На Кондарев му се струва, че природната красота, която се разкрива пред очите му, е „оскърбление“ за такива като него, изпратени да умрат, ето защо отъждествява тази красота с „желат, който се е натруфил на ешафода“ (I, 304). Отровата на войната го разболява – той се изпълва със зли мисли, с бяс, със злоба, увълчва се, състарява се, отровена е мисълта му, показателно е и сравнението „като болен“, посредством което в „Дневника“ Кондарев преценява състоянието си (I, 309). Нихилизмът е поредната противоотрова – отрова, от която впоследствие се спасява чрез идеите на Ленин и комунизма. По сходен начин Кондарев използва и любовта – за него Христина е противоотровата за окаменялото му на фронта сърце, тази любов го кара да се чувства жизнерадостен, сърцето му се отключва за радостта. Но самата Христина е отровена от еснафщината на баща си – отказът ѝ да отиде да слуша сказки в читалището, „отравя“ настроението на Кондарев (I, 52), той е убеден, че именно заради семейната си обремененост

⁶ Любопитно е, че книгите, които чете Рачиков, също са разделени на отровни и противоотровни. Към първите спадат книгите на „старите“ – от Омир до Вазов, които проповядват нравственост, вяра в Бога, разумното начало в живота. Противоотровата героят намира в книгите на Арцибашев, Хамсун, Уайлд, Шибишевски, Ницше и др., които не просто отхвърлят добродетелите и боговете, но показват „ирационалното начало на живота“ (I, 87 – 88). Сами по себе си обаче тези книги започват да го тровят, да го разболяват – за да не полудее от тях, Рачиков търси лек сред природата.

Цялата тази „библиотека“, без оглед на разликите между „старите“ и „младите“ автори, е отречена категорично от Кондарев.

любимата му харесва и Джупуновите еснафски „премъдрости“, а всичко това в крайна сметка „трови“ връзката им (I, 81). Кондарев се чувства „като болен“, когато осъзнава, че Костадин е предпочетен от Христина (II, 117). Противоотрова за отровата от раздялата с нея (спомените за първите му срещи с Христина горят сърцето му „със сладостна отрова“, мислите му са „отровени“ от лика ѝ – I, 72) героят открива у Дуса. Общуването с нея го променя, сърцето му отново започва да бие ускорено, „нещо се топи мъчително, сладко в сърцето му, стояло там отдавна като болест, от която оздравяваше“ (I, 120). Дуса също е отровена от средата си и става „отрова“ за Кондарев – неслучайно, когато слуша разказите за преживяното от нея в младостта, на Кондарев му се струва, че „пробива грамаден мехур, пълен с отрова“ (II, 125). Любовта на Дуса постепенно поваля волята му и изнасилва съвестта му, затова Кондарев се отказва от нея. От отровата на „нечистата“, „неморалната“, „ненормалната“ връзка с вдовицата (II, 164) героят ще потърси противоядието във „влюбването“ си в народа, в революцията, която би могла да бъде прочетена като лекарството, способно да възвиси неговия дух, но и като сетната отрова, която ще сложи край на душевните му терзания⁷.

Макар пътят на Христатиев на пръв поглед да е сходен, голямата разлика между него и Кондарев е в това, че Христатиев спира до откриването на нихилизма като противоотрова. Това е лекарството, което гарантира „душевното му спокойствие“ (I, 321), зарежда го с енергия, караща го с лекота да пренареди представите си за морал, съвест, за човека, за средствата, нужни за постигането на целта.

Според учителя Георгиев войната разболява всичките му ученици – свидетелство за отровеното им съзнание е това, че приемат насилията за справедливост, а убийството в името на прогреса – за морално деяние. От душите на учениците му е изсмукана „всяка човечност, мъзгата на младостта“ (I, 50). Наречието „изсмукана“, което учителят използва в разсъжденията си, асоциативно извиква образа на змията и представата за отравянето.

⁷ В „Анкетата“ с Ем. Станев Ив. Сарандев включва и спомените на Надежда Станева, които допълнително хвърлят светлина върху конкретни образи, мотиви, сюжети на Ем.-Станевите творби. По повод на романа „Иван Кондарев“ Н. Станева споделя как съпругът ѝ е интерпретирал отношението на Кондарев към въстанието – за Кондарев революцията „е нищо друго освен несъзнателен стремеж към самоунищожение, слагане край на постоянното дирене на нови ценности“ – Сарандев 2018: 190.

През кода на отровата и отравянето героите мислят не само себе си, но и всички, които ги заобикалят. За Кондарев отровен от „стари мисли“ е Георгиев (I, 47). Погубен от анархистичната отрова е Сиров. Неколкократно Кондарев признава пред себе си, че се е тровил години с идеите на анархистите, които са „разсадник на див индивидуализъм“ (I, 109)⁸. Когато вижда търсещия в дома му убежище Анастаси, Кондарев осъзнава, че ако не се пречисти докрай от анархистичната отрова, ще се превърне в Сиров. Анализирайки анархистичните мисли, на които е бил подвластен дълго след войната, Кондарев стига до извода, че би бил като „отровна вода“, плисната върху народа (II, 483). Смъртоносна „отрова“ е Христатиев – при срещите си с него Кондарев долавя, че прокурорът е пълен със злоба, с омраза към всички, несподелящи собствените му убеждения, в частност – към комунистите, т.е. изпълнен е с „яд“, с отрова. По време на първите разпити Кондарев разпознава и отровата, от която е отровен Христатиев – нихилизма, защото от същата тази отрова е опитал и той по време на войната, едновременно с това се чувства горд, че е успял да се измъкне от „нихилистичния кладенец“, оставането в който би го направило съмишленик на прокурора (II, 135). При последната си среща с Христатиев Кондарев продължава да вижда у него всичко онова, от което сам е успял да се пречисти, което е „отминало като болест“. Еснафската отрова пък е осакатила умовете на Христина, Костадин, Манол, Дуса...

Самият Кондарев е преценен от Костадин Джупунов като отрова, която размътва умовете на жените (I, 79). В гледната точка на Янков Кондарев е „отровен от анархистичната отрова“ и затова опасен за партията (II, 249). За Христатиев Кондарев е „чума(в)“, смъртоносна за държавата „болест“, у него гори „злоба“, респ. яд (т.е. отрова) – I, 270. Именно защото осъзнават, че носещият в себе си отрова е крайно опасен за останалите, героите се опитват не да го изолират, а да го елиминират. До голяма степен логиката, по която се движат, е събрана в думите на Манол – „Ако не хапеш, ще те ухапят“ (II, 221).

Човешките болести в романа са допълнени и от политическите, които също уплътняват изградената в него представа за моралната нечистота. Като сееща отрова е характеризирана от героите водената от земеделското правителство политика – показателно е отъждествяването му със „змия усойница“ (I, 236 – 237). Така оформилата се в на-

⁸ В гледната точка на Кондарев анархизмът изглежда опасен, защото анархистите отричат всичко – държавата, всякакви организации и партии, които ограничават човешката личност, но подобни идеи водят до безвластие.

чалото схема: червей – отрова – болест, се разгръща в семантичната верига: червей – змия усойница – отрова – чума – болест. Земеделското управление създава не ред, а ускорява започналото разложение в страната – води до беззакония, хаос, обири, убийства, безчинства. Не по-малко нечисти и отровни обаче са и действията на обединяващите се срещу него политически партии и организации, целящи да откъснат главата на „змията“, да я свалят от „снагата на България“. Доказателство за казаното е например начинът, по който се чувства Костадин Джупунов след преврата – той е „отровен“, „отровено“ е настроението му, „отровен“ е денят му, „отровена“ е жътвата (II, 205, 207, 208) – т.е. нарушена е оная цикличност, по която той е свикнал да живее от раждането си. Единствена и най-силна противоотрова срещу всички „зарази“, които го заобикалят, Костадин вижда в земята – тя ражда от обич, а светът се крепи на обичта.

Представата за политическата мръсотия и зловоние се подхранва и посредством прозвището на стария Христатиев – Велзевул. В романа не става ясно как героят се сдобива с него, но то самото е достатъчно говорещо. Буквално преведено, името Велзевул означава „господар на мухите“, респ. на всичко, по което ходят мухите – мръсотия, тор, изпражнения, т.е. господар на мръсното, пошлото, зловонното и злото.⁹ Прозвището на героя се споменава от повествователя в момент, в който старият Христатиев застава в центъра на политическите интриги в града К. за създаване на обединена антидружбашка опозиция. Освен като прозвище, „велзевул“ се използва и като нарицателно име, посредством което професор Рогев откроява лукавостта и злосторството, които крие у себе си старият Христатиев. Според земеделския околийски началник Хатипов старият Христатиев е събирателен образ на алчната ни буржоазия, отдавна забравила християнските принципи. Макар Александър Христатиев да смята, че вероятно е наследил майчиното си безумие, то виждаме, че не по-малко отровно е и наследството, което получава през бащината си кръв. Още при запознанството си с Христатиев Костадин усеща мръсотията, скрита у него – гледайки го, Джупунов се чувства така, както когато човек види „хубав, но замърсен предмет“ (I, 33). Героят е подразнен от „неизгладимото впечатление за някаква нечистоплътност“ (I, 35), лъхаша от следователя, за която впоследствие Христатиев ще даде достатъчно доказателства. Тази мръсотия, затлачила душата на Христатиев, Кондарев пък ще назове „отрова“, от която човек трябва да се пази.

⁹ Вж. по-подробно: Аверинцев 1990: 121; Аверинцев 1987: 229.

Не на последно място, градчето в романа е видно като място, в което се изливат различни идеологически отрови. Ключов в това отношение е образът на отровените извори (II, 538), за които говори Христатиев, от които изтича само „горчилка“. Макар да се срещат в тезата за болестта на народа, отровен не само от настоящите събития, но тровен от векове, Кондарев и Христатиев четат тази болест по коренно противоположен начин. За Христатиев тя е непоправима, неизличима, защото кръвта на народа е отровена сякаш от утробата, тя е „черна“, а определящ живота му е „нагонът към бунт, към отрицание и разрушение“ (не е излишно да си припомним и желанието му да „кастрира“ масата малоазиатски пришълци, чиято кръв допълнително замърсява кръвта на народа). За Кондарев водещо е убеждението, че щом народът е успявал да се очисти винаги, ще се „очисти и сега“. Идеята, която ръководи действията на Кондарев като водач на въстанието, е братството между хората. В този смисъл не буди изненада омразата на Христатиев, в мисленето на когото равенството не е естествено състояние, към комунизма – за него той е отрова, каквато е и Кондарев: те разяждат, рушат, опитват се да разградят установените парадигми и йерархии. Христатиевата утопия за авторитарна държава с тотална власт е единственото лекарство, способно да излекува напълно болния български народ. За Христатиев да бъде здрав народът, означава да бъде покорен, а покорството предполага да оглушее, да ослепее, да онемее, да бъде разяден живеецът му, т.е. в начина на мислене на героя по парадоксален начин се смесват и разбъркват понятията болно и здраво. Кондарев и Христатиев имат сходна цел – да очистят страната от всякакви отрови, като за всеки от тях другият е най-смъртоносна отрова. Кондарев иска да унищожи христатиевци, еснафщината, анархистичните идеи..., Христатиев – кондаревци, сировци, селяндурщината, простацината (т.е. онова, което сее земеделското правителство). Но ако тръгнем по логиката на медицинското правило за лекарствената несъвместимост, то ще се изправим пред една неизбежност: двете идеологии, респ. двете лекарства, които техните фармацевти се опитват да приложат заедно в един и същи момент, се трансформират в отрова. Противоборството Кондарев – Христатиев е израз на това, което Ем. Станев нарича заслепеност на човека, караща го да воюва срещу този, когото всъщност представлява (Станев 2003: 102).

Финалната среща между Христатиев и Кондарев припомня една от употребите на отровата от векове – като средство за разправа с неудобните политически опоненти. Тук е мястото да вметнем, че този

аспект се уплътнява и посредством многократното споменаване на Ленин в романа, една от версиите за смъртта на когото също е отравянето. Тази последна среща пред наредената с вино и храна трапеза представлява пародийно преобръщане на мотива за Тайната вечеря.¹⁰ Преди смъртта си Кондарев е поканен на тайна вечеря от Христатиев, който горещо го убеждава, че не е поставил отрова в храната. В контекста на вече предрешената смърт на Кондарев думите на прокурора прозвучават повече от абсурдно – ако знаеш, че те очаква екзекуция, какъв е смисълът да се боиш от отрова. Не страх, а „гнус“ изпълва Кондарев – гнус от онази болест, от която той вече е оздравял, но която продължава да разяжда съзнанието на Христатиев. Неслучайно той признава на прокурора, че хора като него са „отровата“ (II, 546), от която се опитва да се опази. На тази тайна вечеря очевидно се срещат не съмишленици, а опоненти, в този смисъл вечерята е не път към приобщаване към обща идея, а демонстрация на идеологическо разминаване между двамата

В контекста на казаното дотук и ако, разбира се, отново си припомним тезата на Парацелз, с която започнахме, е ясно, че в романа отрова/отровно става всяко нещо, което причинява сериозно разстройство в тялото и/или в мислите на човека. По-страшни от видимите отрови са нематериалните, защото при тях е трудно да бъде определена или спазена добрата за здравето доза. С помощта на лексемата „отровен“ героите описват емоционалните си състояния и/или физическите си неразположения. Т. е. в романа „отрова“ е метафора, посредством която човек изразява усещането за себе си.

Тук задължително трябва да обърнем внимание на обстоятелството, че това, което бива характеризирано от героите като отрова, не означава задължително, че то само по себе си е лошо. Същото важи и за възможните противоотрови. На практика в романа често доброто, лековитото, хранителното за един става отровно за друг – за пример можем да дадем книгите: тези, които лекуват учителя Георгиев, „отровят“ ученика му Кондарев и обратно – лекарствата, които учениците му (Кондарев, Сиров, Христатиев) намират в определен момент от живота си – става дума за избраните от тях различни идеологии, са преценени от стария учител като токсични. Съответната отрова/противоотрова променя светогледа, начина на мислене, поведението. Това обяснява защо Кондарев възприема себе си като „чужденец“ сред „чужденци“, независимо че всички говорят на един и същ език.

¹⁰ Подробно тази среща е коментирана в Ичевска 2021: 196 – 199.

Отровата действа само на тези, които са предразположени към отравяне, казано с други думи, важна е не само дозата, но и същността на човека – неговите качества, желания, амбиции, страсти. В този смисъл всеки, който търси познание и себепознание, е обречен да погълне от скритата в тях отрова. За някои от героите в романа отравянето е перманентно (Кондарев), а търсенето на противоядие е ключът за изграждането им като личности. Други дори не осъзнават, че са отровени от раждането си – отровената родителска кръв, която прелива у децата, отравя тяхното мислене. При трети наследената и придобитата отрова променят изцяло зрението им, взривяват в съзнанието им границите между нормално и ненормално, болно и здраво, допустимо и недопустимо (Христакиев). Деформираната или напълно липсващата ценностна система логично превръщат героите в отрова един за друг.

Омраза, озлобление изпълват както народа, така и управляващите – от тази „яд“ се ражда революцията¹¹, но тя генерира и жестокостта, с която въстанието е потушено. И не на последно място, като отровна в романа е преценена и всяка страст, насочена към манипулиране и/или към налагането на пълен контрол над другите.

Говорейки за отрови и отравяния, романът „Иван Кондарев“ всъщност говори за изгубената през 20-те години на XX век мяра, отвъд която всеки започва да изглежда като чудовище.

ЛИТЕРАТУРА

Аверинцев 1990: Аверинцев, С. С. Вельзевул. [Averintsev, S. S. Vel'zevul.] // *Мифологический словарь*. Гл. ред. Е. М. Мелетинский. Москва: Советская энциклопедия, 1990.

Аверинцев 1987: Аверинцев, С. С. Вельзевул. [Averintsev, S. S. Vel'zevul.] // *Мифы народов мира: Энцикл. в 2 т.* Гл. ред. С. А. Токарев. 2-е изд. Москва: Советская энциклопедия, 1987. Т. 1: А – К.

Бергер (без год.): Бергер, Е. Е. *Представления о яде в медицинской литературе XVI в.* [Berger, E. E. Predsytavleniya o yade v medicinskoj literature XVI v.]

<https://www.academia.edu/5265996/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B4%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%BE_%D1%8F%D0%B4%D0%B5_%D0%B2_%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D0 > (24.10.2022)

¹¹ В Анкетата с Ив. Сарандев Ем. Станев изрично отбелязва, че една революция може да стане само когато масите са озлобени (Сарандев 2018: 62).

- Димитрова 2004:** Димитрова, И. *Побеснелият свят* [Dimitrova, I. Pobesneliyat svyat.] <https://liternet.bg/publish13/i_dimitrova/pobesneliat.htm> (23.10.2022)
- Ичевска 2021:** Ичевска, Т. *Българската литература: сюжети, контексти, проучвания*. [Ichevska, T. Balgarskata literatura: syuzheti, konteksti, prouchvaniya.] София: УИ „Свети Климент Охридски“, 2021.
- Ичевска 2019:** Ичевска, Т. *Медицината в българската литература*. [Ichevska, T. Meditsinata v balgarskata literatura.] София: УИ „Свети Климент Охридски“, 2019.
- Парацелз 2021:** Парацелз. *Окултна медицина. Афоризми*. [Paratselz. Okultna meditsina. Aforizmi.] Варна: Светът на книгите ООД, 2021.
- Сарандев 2018:** Сарандев, Ив. *Емилиян Станев. Литературна анкета*. [Sarandev, Iv. Emiliyan Stanev. Literaturna anketa.] Пловдив: ИК „Хермес“, 2018.
- Станев 2003:** Станев, Ем. *Дневници от различни години*. [Stanev, Em. Dnevniitsi ot razlichni godini.] София: ИК „Лик“, 2003.
- Станев 1967:** Станев, Ем. *Иван Кондарев*. Т. 1 – 2. [Stanev, Em. Ivan Kondarev. T. 1 – 2.] София: Български писател, 1967.
- Станев 1983:** Станев, Ем. *Събрани съчинения в седем тома*. Т. 7. [Stanev, Em. Sabrani sachineniya v sedem toma. T. 7.] София: Български писател, 1983.
- Cyrillometodiana.** *Cyrillometodiana. Старобългарски речник*. [Cyrillometodiana. Starobalgarski rechnik.] <https://histdict.unisofia.bg/oldbgdict/oldbg_show/d_10917/> (9.11.2022).